

ТЕМА 5. ВСТУП ДО СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОРГАНІЗАЦІЯ

План:

1. Сутність соціологічного дослідження, його види та функції.
2. Етапи проведення та програма соціологічного дослідження.
3. Методологічна частина програми соціологічного дослідження.

1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологія соціологічного дослідження.

Важливим у розумінні процесу пізнання соціальних явищ і процесів є розгляд основних універсальних принципів їхнього наукового дослідження. Незважаючи на те, що кожне з соціальних явищ має свої специфічні особливості, є загальні принципи науки, на які слід орієнтуватися у дослідницькому процесі. Система загальних принципів і способів організації теоретичної і практичної діяльності окреслюється поняттям «методологія».

У сучасному науковому пізнанні під поняттям «методологія» зазвичай розуміють три різні рівні наукового підходу: загальну методологію, спеціальну методологію і власне методологію.

1. **Загальна методологія** – це певний загальний спосіб пізнання, який приймає дослідник. Вона формулює деякі найзагальніші принципи, які свідомо або несвідомо застосовуються в дослідженнях. У загальних рисах – це своєрідна філософія дослідження.

2. **Спеціальна методологія** – сукупність методологічних принципів, які приймаються у цій галузі знання. Вона зазвичай враховує специфічні особливості конкретної сфери пізнання або вузької сфери знання

3. Методологія – це сукупність конкретних методичних засобів дослідження, що здебільшого позначають терміном «**методика**». Конкретні методичні засоби порівняно із загальною та спеціальною методологією є більш автономними і можуть застосовуватись в однаковій формі в межах різних методологічних орієнтацій.

Методологія наукового пізнання завжди спрямована на дослідження певної сфери соціальної реальності. Зокрема, наукові дослідження в соціології спрямовані на вивчення поведінки індивідів, соціальних груп, спільнот, відносин, процесів соціальної взаємодії у різних сферах життєдіяльності суспільства та отримання нової інформації, виявлення закономірностей соціальних змін на основі соціологічних теорій, методів і процедур.

Попит на соціологічне дослідження сформувався внаслідок потреб соціальної практики. Постачаючи інформацію про об'єкти, воно створює умови для наукового управління суспільством. Завдяки своїм пізнавальним можливостям соціологічне дослідження фіксує увагу на об'єктивних і суб'єктивних сторонах соціальних процесів, розкриваючи роль людського чинника в суспільному житті та створюючи можливість для виявлення соціальних проблем в тій чи іншій сфері.

Соціологічне дослідження є ключовим інструментом для отримання науково обґрунтованого знання про суспільство. Його стратегічна важливість полягає у здатності системно аналізувати складні соціальні процеси, виявляти приховані закономірності та надавати надійну інформаційну базу для прийняття ефективних управлінських рішень. Особливо це актуально сьогодні, в умовах постійних викликів, таких як загострення

економічних, фінансових, екологічних і демографічних проблем. Саме соціологічне дослідження дозволяє зрозуміти, як об'єктивні чинники (соціальна структура, умови праці, політичний лад), так і суб'єктивні (мотиви, цінності, громадська думка) впливають на життя суспільства.

Соціологічне дослідження – це система послідовних методологічних, методичних, організаційно-технічних процедур для отримання достовірного знання на основі фактичних даних.

Здійснення конкретного соціологічного дослідження дає можливість отримати унікальну інформацію, яка пов'язана з факто фіксує знаннями. Така інформація може бути вилучена, наприклад, шляхом прямої або опосередкованої реєстрації подій, явищ, оцінок, думок, суджень людей. На думку американського соціолога Н. Смелзера, специфічне поєднання фактів, теорій і гіпотез здатне здобути винятково унікальну інформацію, яка за умов застосування відповідних методик дасть можливість отримати нове знання. Соціолог, здобуваючи специфічну суб'єктивну інформацію від конкретних індивідів, застосовуючи спеціальні правила та процедури для її обробки, отримує об'єктивне знання про процеси, що відбуваються у соціальному житті.

Важливою специфічною рисою конкретних соціологічних досліджень є комплексність та багатофакторність у вивченні суспільства при його діагностиці. Як правило, вивчаючи ту чи іншу проблему, соціологи тісно співпрацюють з фаховими експертами – юристами, економістами, психологами, що забезпечує здобуття цілісного системного знання. Специфічність конкретних соціологічних досліджень полягає також у тому, що їх результати широко використовуються у практиці соціального управління, прогнозування соціальних процесів, при розробці соціальних, у тому числі політичних, технологій, при виробленні практичних рекомендацій щодо удосконалення.

1.2. Завдання та функції соціологічного дослідження.

Головне завдання соціологічних досліджень – здобуття фактів про соціальну дійсність, її окремі явища, сторони. Варто зазначити, що соціальний факт – це певним чином фіксований, описаний фрагмент соціальної дійсності. Як же вибрати саме ті факти, які допоможуть знайти науково обґрунтовану відповідь на питання, що цікавлять дослідника, заохотять його до проведення дослідження? Для цього необхідно виокремити випадковий серед невідповідних факт для явища, що вивчається, сконцентрувавши увагу на регулярних, масових, інакше кажучи, в типових фактах. Саме для цього соціологічній науці розроблена система наукових процедур. Ці процедури – результат глибоких теоретичних і багаторазових дослідницьких опрацювань – є надбанням наукової корпорації соціологів.

Наукові дослідження в соціології проводять з метою розв'язання передусім таких **завдань**:

- опис певної соціальної реальності;
- пояснення особливостей перебігу і механізмів функціонування соціальних явищ, процесів, структур (соціальних конфліктів, безробіття, напруженості відносин у трудовому колективі тощо);
- прогнозування тенденцій перебігу та розвитку певних соціальних процесів (вплив різного роду чинників на зміни у ставленні до праці, у виробничих стосунках, динаміці безробіття тощо);

- практичне перетворення соціальної реальності (запровадження соціальних технологій, проєктів, планів тощо).

Одиницями вивчення при цьому стають люди, їхні дії, думки, тексти, властивості яких потрібно зафіксувати, обчислити й проаналізувати. Предметом аналізу конкретних соціологічних досліджень є:

- реальна поведінка індивідів, соціальних спільнот і груп;
- вербальні дії індивідів: їх судження, думки, погляди;
- результати людської діяльності;
- організація соціальних структур;
- соціальні процеси;
- суспільні явища;
- масова свідомість тощо.

Основні **функції** соціологічного дослідження:

- **пізнавальна** – відкриває нові знання про функціонування і розвиток суспільства та його окремих сфер, про сутність соціальних явищ і процесів, роль людини в них, дає змогу побудувати цілісну картину реального життя соціуму, спрогнозувати його розвиток;
- **методологічна** – забезпечує реалізацію міждисциплінарного зв'язку соціології з іншими науками про людину і суспільство, що зумовлює нові підходи у вивченні соціальної дійсності, важливі відкриття на межі різних наукових напрямів;
- **практична** – полягає у виробленні практичних заходів із вдосконалення соціальної реальності, ефективного соціального контролю за соціальними процесами;
- **інформаційна** – сприяє отриманню соціальної інформації щодо стану і тенденції розвитку явищ і процесів суспільного життя, функціонування соціальних спільнот, груп, окремих індивідів, їх потреб, мотивів, реальної та вербальної поведінки, громадської думки, що формує інформаційну базу пізнання соціальної реальності;
- **управлінська** – забезпечує соціальне управління на всіх рівнях функціонування соціуму, зворотний зв'язок між суб'єктами (владними, адміністративними структурами, керівниками підприємств, організацій) та об'єктами (населенням, окремими соціальними групами, працівниками) управління, вироблення науково обґрунтованих управлінських рішень.

1.3. Науковий метод як складова соціологічного дослідження.

Важливою складовою наукового дослідження є науковий метод як певний спосіб отримання наукових фактів. Роль фактів у науці визначається насамперед тим, що в результаті їхньої систематизації вчені можуть сформулювати теорії, визначити закономірності і закони, за допомогою яких можуть пояснювати певні явища. Завдання дослідника – знайти для вирішення конкретних за дач такий метод, завдяки якому можна було б систематизувати факти адекватної реальності. Науковий факт має цінну лише тоді, коли його можна отримати багатократно, коли він має всезагальний вияв.

Науковий метод вимагає дотримання прийнятих канонів дослідження, серед яких виокремлюють такі:

1. Проблема повинна бути визначеною, тобто її потрібно охарактеризувати таким чином, щоб вона стала доступною для ретельного дослідження.

2. Проблема має бути сформульована так, щоб її можна було пов'язати з наявною теорією і відомими емпіричними фактами. Наука – це не просто зібрання «сирих» фактів, вона складається з фактів, які повинні бути об'єднані та інтерпретовані у світлі теорії і накопичених знань.
3. Має бути сформульована гіпотеза, яку потрібно перевірити. Гіпотезу треба виразити так, щоб вона була пов'язана з основами прийнятих принципів.
4. Визначають процедури дослідження.
5. Збирають та аналізують факти і згідно з результатами аналізу підтверджують або відкидають гіпотези.
6. Відповідно до нових результатів змінюють основи наявного наукового знання. Метод передбачає створення певного набору операцій, завдяки яким можна отримати не будь-які, а саме наукові факти.

Особливістю наукового методу є передбачення низки процедур, що дають змогу повторити дослідження. У реальній практиці соціологи послуговуються достатньо великою кількістю методів, які умовно можна поділити на дві групи: пізнавальні (дослідницькі) методи і методи активного соціального впливу. Значною мірою вибір методу дослідження або їхнє поєднання визначається досліджуваною проблемою, метою і завданнями, які ставить перед собою науковець, а також особливостями об'єктно-предметної сфери наукового пошуку.

Використання наукового підходу до вирішення тієї чи іншої проблеми передбачає надання відповідних рекомендацій і отримання подальших результатів. Доцільно розділяти поняття:

Теорія (від грец. *theoria* – спостереження, дослідження) – логічні узагальнення досвіду, суспільної практики в певній галузі наукового знання, які ґрунтуються на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкривають його закономірності. Теорією можна вважати сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки.

Концепція (від лат. *conceptus* – думка, уявлення) – це система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище, а також спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ.

Парадигма (від грец. *paradeigma* – приклад, взірець) – система основних наукових досягнень (теорій, методів), за зразком яких організовується дослідницька практика вчених у деякій галузі знань (дисципліні) в певний історичний період.

1.4. Види соціологічних досліджень

Типологія емпіричних досліджень є досить розгалуженою. Перш за все, слід розрізнити просте опитування громадської думки від власне конкретного соціологічного дослідження. Опитування громадської думки – це збір інформації про сукупну думку певної групи людей з певної проблематики. Для опитування громадської думки не обов'язковою є програма дослідження, не є необхідною також і вибірка. Важливою вимогою простого опитування громадської думки є повне формулювання запитання у тому вигляді, як воно звучало в анкеті для респондентів. У разі вибіркового дослідження необхідним є визначення генеральної сукупності та обсягу вибіркової сукупності, а також дати проведення опитування та назви організації, що його проводила.

Соціологічне дослідження має різновиди. В залежності від рівня наукового знання соціологічні дослідження поділяють на **теоретичні**, що спрямовані на глибоке узагальнення

зібраного фактичного матеріалу та отримання на цій основі нового знання про об'єкт пізнання й **емпіричні**, призначені для розв'язання конкретної соціальної проблеми через пряму чи опосередковану реєстрацію подій, характерних для досліджуваних соціальних явищ і процесів, з використанням спеціальних методів і методик.

За глибиною аналізу виділяють:

– **пошукові (розвідувальні) дослідження** – за своїми параметрами є найпростішими, вирішують прості за змістом завдання. Застосовують їх тоді, коли проблема, об'єкт або предмет дослідження належать до маловивчених або взагалі не вивчених. Охоплюють невеликі соціальні сукупності, мають спрощену програму та інструментарій. Найчастіше використовують як попередній етап більш глибокого масштабного дослідження;

– **описове дослідження** – це дослідження, яке має на меті отримати цілісне, якомога повне уявлення про соціальне явище, що вивчається. Дослідження спрямоване на відображення окремих елементів і структурних ознак об'єкта, його функцій та динаміки взаємовідносин, внаслідок чого отримують цілісне уявлення про досліджуване явище;

– **аналітичне (аналітико-експериментальне) дослідження** – це дослідження, мета якого не лише опис предмету вивчення, але й виявлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими його елементами. Аналітико-експериментальне дослідження стає можливим завдяки розвідувальному і описовому соціологічному аналізу.

За методом, застосовуваним у соціологічному дослідженні виокремлюють **опитування, і аналіз документів, соціологічне спостереження, соціологічний експеримент**.

За затратами часу виділяють **довгострокові** (терміни проведення – від 3 років і більше), **середньострокові** (від 6 місяців до 3 років), **короткострокові** (від 2 до 6 місяців) та **експрес-дослідження** (від 1-2 тижнів до 1-2 місяців).

За типом відносин між замовником і виконавцем, соціологічні дослідження бувають **держбюджетні і госпрозрахункові**. Держбюджетні дослідження виконуються на замовлення державних установ. Госпрозрахункові дослідження виконуються за рахунок окремих підприємств, організацій та установ.

Залежно від способу дослідження об'єкта (у статичі чи динаміці) виділяють: **разове** соціологічне дослідження (інформує про стан об'єкта, його кількісні, якісні характеристики на момент дослідження, відображає «моментальний зріз» соціального явища); **повторне** соціологічне дослідження (проводять кілька разів протягом певного часу на підставі єдиної програми та інструментарію). Своєю чергою, повторні дослідження мають декілька підвидів:

- **Трендові дослідження** – різновид повторюваного дослідження, який характеризується аналізом тієї ж соціальної групи за відносно однаковою методикою через певні часові інтервали на аналогічних (еквівалентних) вибірках для виявлення тенденцій (трендів) соціальних змін.
- **Когортні дослідження** – різновид повторюваного дослідження, предметом якого є певна вікова група (покоління) протягом тривалого часу. Іншими словами, об'єкт дослідження змінюється, а одиниці соціальної сукупності, яка вивчається, зберігаються.
- **Панельне дослідження** (від англ. panel – список) – вид повторюваного дослідження, коли вивчають один соціальний об'єкт за тією самою методикою з певним часовим інтервалом. Опитуванню підлягають ті самі респонденти в базовому та повторному

дослідженні. Таке дослідження має на меті відстежити динаміку процесів (наприклад, чи змінилися політичні орієнтації виборців до і після виборів).

- *Лонгітюдне дослідження* (від англ. long – тривалість) – вид повторюваного дослідження, коли відбувається тривале спостереження за об'єктом на підставі багаторазової реєстрації певних показників через чітко встановлений час.

Окрема розглядають **соціальний моніторинг** – це комплексне, інтегральне дослідження, що становить цілісну систему, яка дозволяє фіксувати, зберігати і здійснювати первинний аналіз даних за динамікою соціальних процесів в районі, регіоні, країні. За допомогою таких досліджень можна вивчити об'єкт у русі, аналізувати зміни, їх динаміку.

За системою вибору одиниць об'єкта соціологічні дослідження поділяються на монографічні, суцільні та вибіркові. **Монографічні** дослідження спрямовані на вивчення певного соціального явища або процесу на одному об'єкті, який виступає представником цілого класу подібних об'єктів. У **суцільних** дослідженнях обстежуються усі, без винятку, одиниці об'єкта. Оскільки вони потребують багато часу, значних людських і матеріальних ресурсів, їх проводять нечасто. З метою прискорення їх і скорочення витрат найчастіше використовують **вбіркові** дослідження. Вони обстежують не всі одиниці, що є об'єктом дослідження, а лише їх частину (кількість і характеристику визначають за допомогою спеціальних правил, математичних прийомів) складають висновки щодо досліджуваного явища як цілого.

Польове дослідження – це соціологічне дослідження, мета якого – вивчення соціальних об'єктів методом безпосереднього спостереження за ними у реальних природних умовах.

Термін «польове дослідження» уперше був введений в науковий обіг антропологами та етнографами Чиказької школи і є антонімом терміну «лабораторне дослідження». Вдаючись до таких досліджень, соціолог безпосередньо знаходиться в центрі подій і має змогу вивчати об'єкт у реальних життєвих умовах, отримуючи достовірну інформацію.

За масштабом проведення розрізняють міжнародні, загальнонаціональні, галузеві дослідження. **Міжнародні дослідження** – спрямовані на вивчення процесів, явищ, які знаходяться у міжнародній сфері. **Загальнонаціональні** дослідження мають на меті вивчення об'єктів, які функціонують на суспільному рівні. **Галузеві** дослідження проводяться для вивчення об'єктів в певній сфері суспільного життя (управління, промисловості, сільського господарства, науки, освіти, охорони здоров'я тощо).

2. ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ ТА ПРОГРАМА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Етапи проведення соціологічного дослідження

Будь-яке дослідження проходить кілька взаємопов'язаних **етапів**:

- підготовчий (полягає у виробленні програми та інструментарію – анкети, бланка інтерв'ю, бланка фіксування результатів спостереження, аналізу документів тощо);
- збір первинної соціологічної інформації (відбувається за допомогою опитування, спостереження, аналізу документів, експерименту тощо);
- упорядкування та обробка зібраної інформації;
- аналіз обробленої інформації, підготовка звіту, формулювання висновків, розробка рекомендацій.

На підготовчому етапі соціологи встановлюють відносини із замовниками дослідження, вирішують найскладніші теоретичні та емпіричні питання (визначають методологічні орієнтири, розробляють методичні платформи), а також добирають виконавців, визначають терміни дослідження, вирішують питання оплати праці.

Далі йдуть процеси збору інформації за допомогою методів соціології та її обробки на електронних пристроях з використанням математики, статистики для кількісної оцінки ролі різних чинників у дослідницькому процесі. На етапі аналізу проводять змістовий аналіз отриманих даних, роблять узагальнення, формулюють висновки, вивчають виявлені тенденції, закономірності, складають звіт про виконання дослідження та розробляють рекомендації щодо коригування досліджуваної проблеми. Завершується соціологічне дослідження реалізацією отриманих результатів. Останні можуть бути викладені у різній формі (у формі монографії, статей, доповідей або втілені в конкретних програмах, наказах, планах, заходах тощо).

Специфіка кожного із етапів визначається конкретним видом соціологічного дослідження. Їх виділяють залежно від узятих за основу критеріїв. Найважливішими з них є мета дослідження, глибина потрібного аналізу, метод збирання первинної соціологічної інформації, об'єкт дослідження, терміни проведення, відносини між замовником і виконавцем, сфера соціальної дійсності, яку вивчають.

Безпосереднім **приводом** для проведення практично орієнтованого соціологічного дослідження є соціальна проблема або проблемна ситуація, яка стосується певних груп людей, їхніх інтересів і потребує вирішення. Фіксація проблемної ситуації та з'ясування її суті передують соціологічному дослідженню, утворюючи попередній етап соціологічного аналізу. Отже, **предметом** емпіричного соціологічного дослідження є певна соціальна проблема. Проблемна ситуація, як вважає В. Ядов, – це стан «знання про незнання», тобто необхідність вивчення якоїсь галузі соціального, в якій виникає порушення її нормального функціонування. Для організаторів соціологічного дослідження соціальна проблема виникає як стан знання про незнання якісних і кількісних змін, тенденцій розвитку певного процесу. Або іншими словами, ми знаємо, що виникла проблема, але поки що не знаємо, які є її причини та як можна її розв'язати.

Соціальна проблема є завданням соціальної дії і характеризується певними **ознаками**. По-перше, це прагнення до зміни соціальної ситуації, що склалася в колективі людей, що його належить досліджувати. При цьому ступінь усвідомлення проблеми дослідником буває різним – від нечіткого вгадування до цілком визначеного формулювання. По-друге, завжди є певна кількість варіантів вирішення соціальних проблем, при чому кожен із них має свої наслідки. Що складнішою є соціальна система, в якій виникає проблема, то різноманітнішими будуть шляхи її вирішення. Тому соціологічний аналіз повинен розглядати соціальну проблему з огляду на основні параметри соціальної системи.

Наступний крок – це **переведення проблемної ситуації у формулювання наукової проблеми**. Для цього треба:

1. встановити реальне існування проблеми (тобто з'ясувати, чи є показники, котрі характеризують цю проблему, чи є облік і статистика щодо цих показників і чи вони достовірні);
2. виокремити найсуттєвіші елементи або фактори проблеми (наприклад, у випадку виробничого конфлікту виявити, які соціальні групи й особи беруть участь у

- виникненні та можливого вирішенні проблеми конфліктності, який вплив на це мають їхні інтереси, чи зацікавлені вони в уникненні назрілого конфлікту тощо);
3. визначити вже відомі елементи проблемної ситуації, що не потребують спеціального аналізу і є інформаційною базою для розгляду невідомих елементів (наприклад, дані обліку і статистики виникнення та розв'язання конфліктних ситуацій у минулому);
 4. вирізнити у проблемній ситуації головні й другорядні компоненти для визначення основного напрямку дослідницького пошуку;
 5. проаналізувати вирішення аналогічних проблем, які вже розроблено раніше (для цього треба опрацювати дотичну наукову літературу, провести бесіди, консультації з компетентними фахівцями та експертами, спеціалістами з цих проблем – ученими або практиками з великим досвідом у відповідній галузі).

На цій основі можна розпочати соціологічне дослідження. Але спочатку необхідно здійснити вироблення програми.

2.2. Програма соціологічного дослідження

Соціологічне дослідження – це єдність теоретичного та емпіричного етапів аналізу різних сторін соціальної реальності. Науковий аналіз проблем потребує відповідної підготовки для забезпечення надійності та достовірності отриманих в результаті дослідження даних. Починається соціологічне дослідження з розробки програми, яка визначає логічну послідовність науково-аналітичної роботи творчого колективу. Зміст та структура програми залежать від головної мети дослідницької діяльності. З цієї точки зору виділяють два види досліджень:

- *теоретико-прикладні дослідження*, мета яких – сприяння розв'язанню соціальних проблем шляхом розробки нових підходів до їх вирішення та пояснення;
- *прикладні дослідження*, завдання яких – визначення конкретних дій щодо практичного розв'язання визначених соціальних проблем.

Програма соціологічного дослідження – це науковий документ, що відображає логічно обґрунтовану схему переходу від теоретичного (концептуального) осмислення проблеми до інструментарію конкретного емпіричного дослідження.

Програма соціологічного дослідження має відповідати певним вимогам. Українські соціологи називають кілька таких вимог, серед них:

- чіткість і точність програми (всі її положення мають бути виразними, а елементи є продуманими відповідно до логіки дослідження і зрозуміло сформульовані, інакше учасники дослідження можуть не порозумітися і потребуватимуть зайвих витрат часу на уточнення різних питань);
- логічна послідовність усіх ланок програми (не можна братися за вироблення робочого плану без попереднього формулювання мети й завдань дослідження тощо);
- гнучкість програми (на перший погляд, це суперечить попередній вимозі, але на практиці, мірою розробки програми або при появі нових, непередбачених обставин доводиться повертатися до вже сформульованих положень і вносити в них корективи).

Програма соціологічного дослідження виконує такі *функції*: методологічну, методичну, організаційну. Реалізація цих функцій передбачає специфічну структуру програм. Остання складається з двох частин: методологічної і методичної.

Методологічна частина програми охоплює такі компоненти:

1. Формулювання теми, мети дослідження та його основних завдань.
2. Визначення об'єкта та предмета дослідження.
3. Здійснення інтерпретації та операціоналізація понять.
4. Формулювання гіпотез дослідження.

Методичний компонент програми соціологічного дослідження включає:

1. Розрахунок і обґрунтування вибірки.
2. Вибір методів соціологічного дослідження.
3. Формування стратегічного та робочого планів дослідження.

3. МЕТОДОЛОГІЧНА ЧАСТИНА ПРОГРАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічний розділ програми соціологічного дослідження складається з таких елементів-складових:

3.1. Формулювання теми, мети дослідження та його основних завдань

З'ясувавши попередньо суть проблемної ситуації, слід чітко зафіксувати *проблему* в назві дослідження. Наприклад, вона може звучати так: «Причини конфлікту між робітниками та адміністрацією підприємства і вироблення конкретних шляхів його розв'язання». Тут міститься одночасно певне знання (про те, що конфлікт існує, а також про те, що повинні бути конкретні шляхи вирішення проблеми) і незнання (оскільки ми ще не знаємо достеменно причин, які цей конфлікт викликали, а також тих заходів, за допомогою яких конфлікт можна буде розв'язати).

Мета соціологічного дослідження визначає домінуючу орієнтацію, від якої залежить уся логіка його здійснення і реалізації. Програма соціологічного дослідження повинна дати відповідь на питання, вирішення якої проблеми і досягнення якого результату ставить на меті дослідження. Якщо дослідження передбачає декілька спрямувань, тоді мета поділяється на цілі. Отже, *цїлі* соціологічного дослідження на прикладі можна сформулювати так:

- Встановлення причин, котрі викликали появу напруженості, а згодом і конфлікт у стосунках між робітниками та керівним персоналом.
- Визначення кола основних заходів, які дадуть змогу розв'язати конфлікт і запобігти його виникненню в майбутньому, допоможуть створити сприятливий соціально-психологічний клімат у трудовому колективі підприємства.

Завдання соціологічного дослідження – це сукупність цільових установок, спрямованих на аналіз і вирішення проблеми.

Завдання дослідження безпосередньо впливають із поставлених перед дослідниками цілей і є їхньою конкретизацією. Це питання, на які необхідно отримати відповідь для досягнення мети. Завдання дослідження безпосередньо пов'язані з характером аналізу. Якщо мова йде про теоретико-пізнавальні проблеми дослідження, то завдання та висновки дослідження будуть визначатися теоретичними положеннями й новими концепціями, отриманими в результаті аналізу. Якщо ж йдеться про прикладні дослідження, то завдання та висновки будуть зорієнтовані на соціальну діагностику проблеми і практичні рекомендації.

Так, для досягнення першої мети доцільно запланувати такі завдання:

- з'ясувати реальний стан соціально-психологічного клімату трудового колективу та його головної складової – стосунків робітників та адміністрації;
- визначити ступінь конфліктної напруженості у трудовому колективі (високий, середній, низький) та стадії або фази його розгортання (початкова, найвища, завершальна);
- виявити характер причин, які викликали виникнення конфлікту (на особистісному рівні, унаслідок суперечностей щодо виконання виробничих завдань, пов'язаних із порушенням трудової дисципліни, або на рівні соціально-економічних та організаційних складових виробничого процесу);
- вивчити взаємозв'язки між конфліктом і трудовою діяльністю робітників (чи впливає він, а якщо так, то наскільки — на кінцевий результат і якість праці).

Досягнення другої мети буде можливе, якщо виконати такі завдання:

- накреслити основні й допоміжні заходи, які сприятимуть розв'язанню існуючого конфлікту;
- виробити конкретні рекомендації, скеровані на уникнення конфліктів у майбутньому;
- з'ясувати, як узгоджуються запропоновані шляхи розв'язання та уникнення конфліктів із реальними можливостями: а) цього підприємства; б) галузі, до якої належить підприємство; в) бюджетними ресурсами на міському, обласному та національному (в разі потреби) рівнях.

Ці та інші можливі завдання, послідовність їх виконання встановлюють члени дослідницької групи, коли розробляють зміст першого пункту методологічного розділу програми. Вони можуть коригувати їх або навіть змінювати у випадках, коли плин конфлікту різко змінюється чи виникають нові обставини його перебігу.

3.2. Визначення об'єкта і предмета дослідження

Об'єктами соціологічного дослідження на емпіричному рівні є реально діючі трудові колективи, соціальні групи, спільноти, соціальні інститути. Тому в широкому сенсі слова об'єктом дослідження є носії певної соціальної проблеми – люди, об'єднані у спільноти різного типу, а також їхня діяльність. Коли йдеться, наприклад, про конфлікт у трудовому колективі, маємо на увазі конкретні професійні, статеві, вікові, освітні групи робітників і представників адміністрації.

У програмі доцільно зафіксувати такі характеристики об'єктів дослідження:

- просторові (місто, район);
- часові (період початку і закінчення дослідження);
- галузеві (вид діяльності, що її досліджують; у цьому разі може бути промислове виробництво);
- соціально-демографічні (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо).

Досить часто обраний об'єкт соціологічного дослідження занадто великий у кількісному плані для того, щоб його можна було охопити суцільним дослідженням (наприклад, весь колектив робітників певного підприємства). Тоді виникає завдання визначення кола респондентів, тобто тих, хто підпадає під дослідження. Практика свідчить, що у випадках, коли об'єкт дослідження налічує 500 і більше людей, єдино правильним є вибірковий метод. Це означає потребу добору для дослідження не всієї (генеральної) сукупності робітників, а лише їх певної частини, тобто вибіркової сукупності.

Предметом соціологічного дослідження є найсуттєвіші властивості й стосунки об'єкта, пізнання яких є важливим для виконання завдань, закладених у програму. Предмет дослідження формується на основі об'єкта дослідження, але не збігається з ним. Один і той самий соціальний об'єкт (наприклад, трудовий колектив) можна вивчати для виконання різних завдань, а отже, він передбачає безліч предметів. Тому визначення предмета дослідження одночасно визначає межі, в яких конкретний об'єкт досліджують у цьому разі. Предметом дослідження з прикладу є стан соціально-психологічного клімату в трудовому колективі певного підприємства, зокрема взаємини робітників та адміністрації. Побудова предмета дослідження передбачає також процес вироблення відповідного понятійного апарату та його логічний аналіз.

3.3. Здійснення інтерпретації понять

Інтерпретація основних понять дає змогу уточнити співвідношення тих елементів і властивостей досліджуваного явища, аналіз яких може дати цілісне уявлення про його фактичний стан, правильно пояснити причини його виникнення та результати. Процедура інтерпретації понять – це певна послідовність пізнавальних і організаційних дій, необхідних для уточнення їх змісту, розробки операцій їх вимірювання.

Операціоналізація – це емпіричне тлумачення поняття, його конкретизація за важливими характеристиками досліджуваного об'єкта.

Структурно-логічне впорядкування основних понять дослідження, яке включає:

- теоретичну інтерпретацію, що дає можливість з'ясувати зміст понять;
- структурну інтерпретацію, шляхом якої визначають сукупність елементів того чи іншого поняття;
- факторну інтерпретацію, яка дає можливість з'ясувати систему зв'язків поняття із зовнішніми об'єктивними та внутрішніми суб'єктивними умовами, що впливають на основну властивість об'єкта дослідження;
- емпіричну інтерпретацію або операціоналізацію, що дає змогу зафіксувати та заміряти емпірично якості та властивості об'єкта за допомогою сукупності об'єктивних та суб'єктивних показників-індикаторів як категорій або одиниць аналізу.

Інтерпретація понять забезпечує вимір і реєстрацію явищ, що їх вивчають, за допомогою кількісних показників та індикаторів. Інтерпретація понять здійснюється через низку послідовних *етапів*.

На першому етапі провадиться переведення проблемної ситуації у формулювання наукових термінів. На наступному етапі кожне поняття цього формулювання розкладають на такі операційні складові, які потім можна досліджувати за допомогою кількісних методів. Кінцевою метою цієї роботи є вироблення таких понять, які доступні для обліку й реєстрації (тобто понять-індикаторів).

Конкретно це можна пояснити через складання свого роду «дерева» рівнів інтерпретації. У прикладі «дерево» має такі «гілки»:

- чинники, пов'язані з якістю планування (2.1);
- чинники, які характеризують організацію праці (2.2);
- чинники, що характеризують зміст праці (2.3);
- чинники, пов'язані з умовами праці (2.4);
- чинники, які характеризують побутові умови (2.5).

Третій рівень інтерпретації потребує детальнішого опису кожного зі складників другого рівня інтерпретації. Наприклад, соціально-демографічні характеристики робітників, що можуть спричиняти виникнення конфліктної ситуації, мають такі складники:

- стать робітників: наприклад, намір адміністрації в умовах скорочення робочої сили звільняти насамперед жінок (1.1.1);
- вік робітників: наприклад, намір адміністрації звільняти передовсім молодих робітників віком до 21 року або людей пенсійного віку (1.1.2);
- освіта робітників: наприклад, претензії адміністрації до недостатнього, на її думку, рівня освіти робітників при їх звільненні (1.1.3);
- професійна підготовка робітників: наприклад, претензії адміністрації до робітників, що не мають належної професійної підготовки для виконання виробничих завдань (1.1.4);
- сімейний стан робітників: наприклад, претензії адміністрації до робітників із багатодітними родинами, які часто беруть лікарняні для догляду за хворими дітьми, є причиною їх скорочення (1.1.5) тощо.

Чинники, пов'язані з професійною підготовкою робітників, котрі можуть стати потенційною причиною виникнення конфліктів (1.2), деталізуємо в такий спосіб:

- вимоги адміністрації до відповідності фаху першопочатковій професійній освіті (1.2.1);
- вимоги адміністрації до стажу роботи за фахом (1.2.2);
- вимоги адміністрації до стажу роботи на цьому підприємстві (1.2.3);
- вимоги адміністрації підвищувати професійну кваліфікацію, що їх робітники не виконують (1.2.4);
- вимоги адміністрації опановувати суміжні професії, що їх робітники теж не виконують (1.2.5).

Відповідно треба конкретизувати три інші складники першої групи причин виникнення конфліктів (1.3, 1.4 та 1.5).

Назвемо можливі спроби конкретизації другої групи причин виникнення конфліктів на підприємстві, пов'язані з соціально-економічними та організаційними чинниками (2). Наприклад, причини, зумовлені якістю планування на підприємстві (2.1), можна інтерпретувати в такий послідовності:

- обґрунтованість і збалансованість планів (2.1.1);
- забезпеченість планів належними матеріальними ресурсами (2.1.2);
- забезпеченість планів економічними та організаційними заходами (2.1.3);
- участь трудового колективу в обговоренні проєктів перспективних і поточних планів роботи (2.1.4) і т. ін.

Відповідно причини, пов'язані з організацією праці, можна собі уявити так:

- належні форми організації праці, які відповідають планам роботи і забезпечують їх виконання (2.2.1);

- забезпечення виробничого процесу сировиною і напівфабрикатами (2.2.2);
- забезпеченість комплектуючими деталями і механізмами (2.2.3);
- технічне обслуговування устаткування та обладнання (2.2.4);
- нормування, оплата і стимулювання праці (2.2.5);
- ритмічність виробничого циклу, простоїв з вини адміністрації (2.2.6) тощо.

Четвертий рівень інтерпретації (а в деяких випадках і п'ятий) доцільно здійснювати за умови, якщо складники третього рівня потребують ще більшої конкретизації і з'ясування. Наприклад, забезпечення сировиною (2.2.2) може залежати лише від адміністрації. Тоді претензії робітників із приводу того, що немає сировини, будуть скеровані саме до неї і їх можна вважати обґрунтованими. Якщо ж постачання сировиною виходить за межі компетенції і можливостей працівників управління підприємством, тоді вимоги робітників до управлінського персоналу можна розглядати як завищені. У цьому разі виникнення конфліктної ситуації може бути спровоковане недостатньою поінформованістю робітників про організацію їхньої праці. Це конкретніше пов'язане з іншими причинами виникнення конфліктів (позиція 1.5).

Якщо ж третій рівень інтерпретації понять належною мірою забезпечує отримання необхідної соціологічної інформації, то наступним кроком дослідницької групи має бути розробка на цій базі запитань анкети або інтерв'ю. Наприклад, з'ясування вікових характеристик робітників, котрі можуть стати потенційною причиною конфліктів, міститиметься у двох частинах анкети:

- в блоці соціально-демографічних характеристик респондентів) у кінці анкети. Це питання на зразок: «Вкажіть, до якої вікової групи ви належите: а) до вікової групи 16-18 років; б) до вікової групи 18-21 рік; в) до вікової групи 22-25 років» тощо;
- у самій анкеті. Це запитання на зразок: «В умовах скорочення робочої сили адміністрація насамперед звільняє молодих робітників, оскільки в них низька продуктивність праці і бракує виробничого досвіду. Чи погоджуєтеся ви з таким мотивуванням звільнень? Якщо ні, то чому?» тощо.

Здійснення інтерпретації основних понять дає змогу охопити всі можливі напрями дослідження, уникнути його неповноти, однобічності або забуття важливих складових дослідницького процесу. Саме інтерпретацію понять закладають в основу побудови анкет, бланків інтерв'ю, роботи експертних груп, аби визначити структуру відповідного дослідницького інструментарію та логіку його розробки. Ця частина програми дає змогу втілити в інструментарії збирання первинної соціологічної інформації єдину концепцію дослідницького пошуку, реалізувати його мету і завдання, перевірити правильність чи хибність висунутих гіпотез.

3.4. Формулювання гіпотез дослідження

Гіпотеза (від грец. hypothesis – основа, припущення) – це очікуваний результат дослідження, наукове припущення, що висувається для пояснення фактів, явищ і процесів, пов'язаних з досліджуванним протиріччям реальної дійсності.

У методологічному плані гіпотеза слугує з'єднувальною ланкою між теоретичною концепцією та емпіричною базою дослідження, її висувають для перевірки тих залежностей, які внесені до теоретичної схеми і на вивчення яких скеровані завдання дослідження. У цьому сенсі гіпотеза є своєрідним прогнозом їх очікуваного розв'язання, який може і не

виправдатися, що не применшує її цінності. Важливим є те, що висунення гіпотези дає змогу зробити обґрунтований перехід від теоретичних понять до емпіричних даних.

У ході дослідження гіпотеза має бути або *підтвердженою*, або *спростованою*. Гіпотезу формулюють із використанням понять, які попередньо були інтерпретовані та операціоналізовані (уточнені). За своїм змістом усю сукупність гіпотез можна розділити на дві групи: основні і робочі. **Основна гіпотеза** – це уявлення про структурні і функціональні зв'язки, які отримують при попередньому аналізі досліджуваного об'єкта. **Робочі гіпотези** – це припущення про причинно-наслідкові зв'язки, які вимагають емпіричної перевірки. Їхній зміст визначає те, які методи, процедури і техніку доцільно застосовувати для встановлення істинності чи хибності апріорних припущень. Закінчення процесу формулювання гіпотез дає можливість досліднику розробити *інструментарій*, тобто перейти від теоретичних конструкцій до емпіричних показників, які відображаються в питаннях анкети, інтерв'ю, спостереженнях та ін.

Усі гіпотези поділяються на **гіпотези-підстави** і **гіпотези-наслідки**, які виводяться з перших. В межах прикладу можна визначити таку гіпотезу-підставу: *основною причиною виникнення конфлікту між робітниками й адміністрацією є та, що пов'язана з особистісними характеристиками робітників та невиправданими вимогами до них адміністрації, що має своїм наслідком незадоволення перших і зростання напруженості у трудовому колективі.*

Формулювання цієї основної гіпотези супроводжується висуненням гіпотез-наслідків:

- можна припустити, що виникнення конфлікту між робітниками та адміністрацією зумовлене прагненнями останньої в умовах скорочення робочої сили позбутися насамперед молодих робітників, людей старшого віку і жінок;
- можна припустити, що саме ці групи робітників передовсім підпадають під скорочення внаслідок низької продуктивності їхньої праці, частими невиходами на роботу, захворюваннями тощо;
- можна припустити, що звільнення цих груп робітників у ситуації економічної кризи суспільства й падіння життєвого рівня призведе до стихійних страйків та інших форм соціального протесту цих категорій працівників та інших робітників, які підтримуватимуть страйкарів і чинитимуть опір діям адміністрації;
- можна уявити, що основним способом розв'язання цього конфлікту виступатиме широка поінформованість робітників щодо обґрунтованості дій адміністрації у вигляді наочних форм роз'яснювальної роботи (як-от оголошення з узагальненими результатами праці робітників різних категорій, зазначенням залежності виробничих результатів од віку, статі тощо). Якщо це і не погасить конфлікт (бо скорочення або звільнення однаково відбудуться), то бодай пом'якшить конфліктну ситуацію і спричинить переадресування вимог груп робітників, які потрапляють під можливе скорочення, від адміністрації до уряду та органів управління загалом.

Розробкою і формулюванням гіпотез завершується методологічна частина програми соціологічного дослідження.